



## ה. התנאים לחלות העניין האלוהי בעולם (ח-יד)

ח

אמר הַחֵבֶר: כֶּךָ הַכְּבוֹד - קַרְנֵי אֹר אֱלֹהֵי (=גילוי השכינה וההנהגה הניסית) - מוֹעִילִים אֶצֶל עַמּוֹ בְּאַרְצוֹ.

ט

אמר הכּוֹזְרִי: מֵאֲמָרְךָ "אֶצֶל עַמּוֹ" כֶּכֶר הַתְּבַאֵר לִי (במאמר א, סעיפים לד-מג, פג-פז, צה, קג), אֲבָל מֵאֲמָרְךָ "בְּאַרְצוֹ" קָשָׁה לִי לְקַבְּלוֹ.<sup>59</sup>

י

אמר הַחֵבֶר: לא יקשה לקבל שתתיחד (=שתהיה מיוחדת) ארץ (אחת) מכל הארצות, ואתה רואה מקומות שגדלים בהם צמחים מסיימים מבלעדי צמחים אחרים (שאינם מצליחים לצמוח בהם)<sup>60</sup>, ומחצבים מסיימים (קיימים במקום מסוים) מבלעדי מחצבים אחרים (שאינם קיימים בהם), ובעלי חיים מסיימים (גדלים במקום מסוים) מבלעדי בעלי חיים אחרים (שאינם מצליחים לחיות בהם), ומתייחדים יושביו בצורות (=בקומתם הפיזית) ובתכונות (=מעלות המידות והמעלות השכליות) מבלעדי זולתם (=שאינם מצליחים לגדול

### הערות - ילמד ענוים דרכו

59 במבט ראשון נראה שהקושי של המלך הוא בטענה שיש ארץ המיוחדת לחלות השכינה ולהנהגה הניסית. כלומר קשה יותר להבין שקיימת הבחנה בין הארצות מאשר להבין שקיימת הבחנה בין בני אדם או בין עמים. אולם עניין "ארץ האלוה" כבר הוזכר במאמר א בסעיפים צה ו-קט, וכן בהקדמה למאמר זה בהערצת הכוזרים את בית המקדש. ובכלל, העניין שיש מדרגות במקומות ושיש מקומות המסוגלים יותר להתגלות אלוהית, אינו דבר זר בכל הדתות והתרבויות. אולם מי שמדייק בתשובת החבר מבין מה הפריע למלך. הפריע למלך החיבור שעשה החבר בין העם והארץ. כלומר שארץ האלוה תגיב רק לעם מסוים ורק הוא יזכה בה לחלות השכינה, ואילו לעם אחר לא תגיב באותו אופן. יש עם ה' - זה בסדר, ויש ארץ ה' - גם זה מובן, אבל העובדה שהעם יכול לזכות להנהגה הניסית רק בארץ ההיא והארץ ההיא תגלה את הנהגתה רק לעם ההוא - זה חידוש! התפיסה הפשוטה של ארץ האלוה היא שכל אדם שמגיע אליה יזכה לעליית דרגה רוחנית בזכותה. עוד בעניין זה עייין גם ג, א; ד, י-יא; ד, יז; ה, כג-כז.

60 הדגש של החבר אינו על כך שיש צמחים הגדלים בארץ אחת ואינם גדלים בארצות אחרות, שזה פשוט שיש אדמות שאינן ראויות לגדל דבר. אלא הדגש הוא שאותה ארץ מצליחה לגדל צמח מסוים בהצלחה ואף על פי כן אינה מצליחה לגדל צמחים אחרים. וכן באומות - יש אומה שתפתח בה באופן מיטבי ויש שלא יצליחו להתפתח בה. ובנמשל: ארץ ישראל טובה לעם ישראל ומעלה אותו למעלתו הנבואית, אך גם גרועה לעמים אחרים אם ינסו לחיות בה. וכמו שמעידה התורה: "ושממו עליה אויבכם היושבים בה". וכפי שהיה לשבעת עמי כנען (כאמור: "ארץ אוכלת יושביה") ולכל העמים שישבו כאן במהלך הדורות. אולם בארצם שלהם - אותו עם יכול לצמוח ולהצליח! ומצד שני שאר הארצות אינן מתאימות לפיתוח ושגשוג האומה הישראלית בקומתה האלוהית, כמו שאומר ה' לאברהם: "אל הארץ אשר אראך" - שם אראך. ועל זה אומר הפסוק: "בארצותם לגוייהם" - כל גוי והארץ המתאימה לו.

מסלול 1: יום ה לפרשת וישלח  
מסלול 2: יום ב לפרשת וישלח

בקומתם ותכונותיהם (שם), בַּמְצוּעַ הַמְזֻג (=במזג מאוזן)<sup>61</sup>, כִּי הִנֵּה לִפִּי הַמְזֻג תְּהִיָּה שְׁלֵמוֹת הַנֶּפֶשׁ וְחֶסְרוֹנָהּ.

## יא

אָמַר הַכוֹזְרִי: אָבֵל לֹא שָׁמַעְתִּי עַל שׁוֹכְנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (שיש להם) יִתְרוֹן עַל שְׂאָר בְּנֵי הָאָדָם?

## יב

אָמַר הַחֶבֶר: כֶּךָ הֵרָכֵם זֶה שְׁאַתֶּם אוֹמְרִים שֶׁגִּדְלֶ<sup>62</sup> בּוֹ הַכֶּרֶם, אֲלוֹ לֹא הָיוּ נוֹטְעִים בּוֹ הַגִּפְנִים וְעוֹבְדִים הָעֵבוּדָה הָרְאוּיָה לָהֶם, לֹא הָיָה עוֹשֶׂה עֲנָבִים. וְהַתְּכוּנָה הַמֵּיִחֶדֶת הָרְאוּשָׁנָה הִיא לָעַם, אֲשֶׁר הֵם הַסְּגֵלָה וְהַלֵּב, כְּמוֹ שֶׁהַזְּכָרְתִּי (לעיל א,מז), וְאַחַר כֵּן יֵשׁ לְאֶרֶץ בְּזֵה עֲזוּרָ<sup>63</sup> עִם הַמַּעֲשִׂים וְהַמְצוּוֹת הַכְּרוּכִים בָּהֶם<sup>64</sup>, אֲשֶׁר הֵם כְּעֹבְדֵי לַכֶּרֶם<sup>65</sup>.

## הערות - ילמד עננים דרכו

61 כפי שמסביר הרמב"ם בשמונה פרקים, פרק ח, התפיסה המדעית היתה שיש קשר ישיר בין המצב הפיזי של האדם ובין היכולות השכליות שלו ושלמותו המידותית. ככל שמזגו נוטה ליובש - יהיה בעל יכולת שכלית טובה יותר, ואם מזגו נוטה ללחות - יהיה בעל יכולת נמוכה. והארץ משפיעה על אנשים השייכים לה בטובת המזג ועל אחרים ברוע המזג.

62 בתרגום פרופ' שורץ: "משגשג".

63 יש סגולה בארץ - עיין ג,יז: "בצדק נקרא אפוא ה' בשם 'אלוהי ישראל', כי ראייה זאת לא נתנה לעם אחר. וכן הוא נקרא 'אלוהי הארץ', כי ארץ ישראל, על אווירה, אדמתה ושמייה, נתייחדה בסגולה המסייעת להשגת הנבואה, בהצטרף לסגולה זו התנאים (=קיום המצוות), שהם מעין עבודת אדמה הכנתה להצלחת מין הצמחים"; רמב"ן לבראשית כד,ג: "הקדוש ברוך הוא יקרא: 'אלוהי ארץ ישראל, כדכתיב (מ"ב יז,כו): 'לא ידעו את משפט אלוהי הארץ', וכתוב (דהי"ב לב,יט): 'וידברו אל אלוהי ירושלים כעל אלוהי עמי הארץ'. ויש בזה סוד, עוד אכתבנו בעזרת השם (עיין ויקרא יח,כה). אבל בפסוק 'ה' אלוהי השמים אשר לקחני מבית אבי' לא נאמר בו אלוהי הארץ, כי היה בחרן או באור כשדים"; רמב"ן לויקרא יח,כה: "העניין כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כוח התחוננים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות... והנה השם הנכבד הוא אלוהי האלוהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב, היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל, בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו, זרע אוהביו". ועיין אורות א,א.

64 מהמשל של ריה"ל מוכח שמעלת ארץ ישראל היא בכך שיש לה הסגולה המתאימה ל"גרעין" - לאומה. ויש לכך שלוש השלכות:

א. העם נקרא "עם" רק כשיש לו ארץ, כמו שצמח ללא אדמה אינו צמח אלא גרעין בלבד.  
ב. התורה היא שלב הבא רק אחרי שיש חיבור "עם וארץ". לכן ההבטחה לאבות תמיד היא על הזרע והארץ ולא על התורה (ומה שניתנה התורה בסיני עוד לפני כיבוש הארץ וירושתה - זה מצב של דיעבד, כמו שהתבאר במאמר א,יא).

ג. לא נצטוונו להגיע לארץ ישראל מפני שיש בה "השגחה ישירה", אלא נצטוונו להגיע אליה כי היא ארץ שמתאימה לנו, ואז בחיבור הזה שבין העם והארץ יולד התוצר שהוא חלות העניין האלוהי. זה יסוד חשוב שמתברר בספר הכוזרי יותר מאשר ברמב"ן, שהרבה לדבר במעלת ארץ ישראל מצד השגחת ה' המיוחדת בה, אך לא הדגיש שמעלה זו באה לידי ביטוי רק בעם ה' שעליה

הערות – ילמד ענוים דרכו

(אם כי הדבר מוזכר גם ברמב"ן לויקרא יח, כה: "אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב, היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל, בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו, זרע אוהביו" – ההשגחה הישירה היא משום שהיא נחלת ישראל). ולפי זה, אומות העולם שארץ ישראל הקיאה אותן ממנה, אין זה מפני שכל מי שגר בה מושגח על ידי ה' בהשגחה ישירה, אלא מפני שעם ישראל קרבו לבוא אליה. והראיה שאמר הקב"ה לאברהם "כי לא שלם עוון האמורי", הרי שגם האמורי שגר בארץ לא זכה להנהגה של "מעביר ראשון ראשון" המיוחדת רק בישראל (עיין לקמן סעיף מד). גם השומרונים לא נענשו אלא כדי להראות שאין הארץ מתאימה אלא לישראל.

65 כאן הוסיף תנאי שלישי – קיום מצוות ה', עליו כבר דובר במאמר א, בסעיפים עט, צז-צח. העבודה תלויה לא רק בכך שזוהו ציווי אלוהי, אלא שגם כל מי שנצטווה עשה אותו ובלב שלם – עיין ב, כד, ג, כג.

מדבריו מבוואר שאין שום פרי יוצא מ"עבודת הכרם" אלא בכרם. וכן מבוואר בספרי דברים פסקא מג: "ואבדתם מהרה... ושמתם את דברי אלה" – אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינים במצוות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. משל למלך בשר ודם, שכעס על אשתו, וטרפה בבית אביה. אמר לה: הוי מקושטת בתכשיטיך, שכשתחזרי לא יהו עליך חדשים! כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בני היו מצויינים במצוות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. הוא שירמיהו אומר: "הציבי לך ציונים" – אלו המצוות שישראל מצויינים בהם". ונהכוונה "שכשתחזרו לא יהיו עליכם חדשים" אין הכוונה רק לתרגול בלבד, אלא שעצם העשייה משמר את התשוקה למקום, כך שהגאולה לא תהיה התחלה חדשה אלא המשך רציף מהתקופה שלפני כן. לכן כל העבודה לה' בחו"ל עניינה לבנות את התשוקה והחיבור לארץ ישראל – עיין לקמן ה, כג). וכן בסנהדרין כד, א: "במחשבים הושיבני כמתי עולם – אמר רבי ירמיה: זה תלמודה של בבל". חגיגה ה, א: "כיון שגלו ישראל ממקומן – אין לך ביטול תורה גדול מזה". ובמגילת איכה: "מלכה ושריה בגויים – אין תורה". ספר האמונה והביטחון פרק ח: "וצריך שיזכיר בה (בברכת המזון) תורה, לפי שלא היתה התורה שלמה אלא בארץ ישראל. שהרי הרבה מצוות תלויות בארץ. ובבראשית רבה: 'זוהב הארץ ההיא טוב – אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל'. נמצאת ארץ ישראל ראויה לתורה, ואין התורה שלמה אלא בארץ ישראל. סמך (לפסוק "זוהב הארץ ההיא") לזה העניין: 'לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו (=היא תורת ארץ ישראל)'. זהו טעם להזכרת התורה לברכת הארץ בעולם הזה, שבתורה: 'כי הוא חיך ואורך ימין לשבת על האדמה'... ועיין עוד במאמר ה, כג: "ארץ ישראל היא המיוחדת לאלוהי ישראל ואין המעשים שלמים כי אם בה..." וברמב"ן לבראשית כח, כא: "אם אשוב אל בית אבי – אעבוד השם המיוחד בארץ הנבחרת, במקום האבן הזאת שתהיה לי לבית אלוהים ושם אוציא את המעשר. ויש בעניין סוד ממה שאמרו (כתובות קי, ב): 'כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה'; רמב"ן לבראשית כו, ה: "למד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקודש ועסק בה ובטעמי מצוותיה וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה. ושמירתו אותה היה בארץ בלבד, ויעקב בחוצה לארץ נשא האחיות, וכן עמרם, כי המצוות משפט אלוהי הארץ הן, אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום"; רמב"ן לויקרא יח, כה: "וזהו היא מצוות יעקב אבינו ולכל אשר עמו בשעת ביאתם לארץ: 'הסירו את אלהי הנכר אשר בתוכם והיטהרו. והשם לו לבדו נתנו עלילות, שמתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, ובזכותה לא ישב בארץ עם שתי אחיות והיא היתה הנישאת באיסור האחוה. ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם בשכם ולא נגע בה בארץ כלל, מפני העניין שהזכרנו..." ועיין גם בספר המצוות לרמב"ם מ"ע כנג.

לכן מי שאינו גר בה או אינו משתוקק לגור בה – יש חיסרון גדול בעבודת ה' שלו, כמו שיבואר עוד לקמן בסעיף כב.

מסלול 1: יום ה לפרשת וישלח  
מסלול 2: יום ב לפרשת וישלח

אָבֵל לֹא תִצְלִיחַ הַסִּגְלָה הַזֹּאת לְדַבֵּק בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִי בְּזוּלַת הַמָּקוֹם הַזֶּה, כְּמוֹ שְׂיִצְלִיחַ הַכָּרֶם לְגִדְלֹל (=לשגשג ולהפיק יינו כראוי, רק) <sup>66</sup> בְּהֵר הַזֶּה <sup>67</sup>.

## יג

אָמַר הַכּוּזָרִי: וְאֵיךְ זֶה? וּכְכֹר הַתְּנַבְּאוֹ מֵאֲדָם הָרֵאשׁוֹן וְעַד מֹשֶׁה בְּזוּלַת זֶה הַמָּקוֹם (כגון) אַבְרָהָם בְּאוּר כְּשִׁדְיִים, וַיִּחְזַקְאֵל וְדָנִיֵּאל בְּבָבֶל וַיְרַמְיָהוּ בְּמִצְרַיִם (ועוד נביאים אחרים משה <sup>68</sup>)!

## יד

אָמַר הַחֶזְרִי: כֹּל מִי שֶׁהִתְנַבֵּא אָמֵנָם הַתְּנַבֵּא בְּהָ <sup>69</sup> אוּ בְּעֵבוּרָה <sup>70</sup>.

## הערות - ילמד ענויים דרכו

- 66 עיין במהדורת הגר"י שילת הערה 20, ובמהדורת פרופ' שורץ הערה 86.
- 67 הרמב"ם כ"מו"ג ב, לו ניסה להסביר לשיטתו מדוע אין נבואה בגלות, וטעמו - אנו בעצבות ותחת שלטון העמים שמכניסים בראשו תאוות הגוף. תשובה זו קשה ביותר, שהרי קשה להסביר בזה את ביטול הנבואה באופן גורף כל כך, וכן היו חכמים גדולים רבים שהתנתקו מענייני העולם הזה וגם היה להם שקט מרדיפות ולא זכו לנבואה. אולם לפי ריה"ל הדבר פשוט: כשישראל בגלות - לא יכולה להיות הופעה של שכניה. וגם בבית שני, כיוון שלא קיימו מצוות ה' ולא עלו כולם ולא בלב שלם - לא זכו לשכינה, כמבואר לקמן סעיף כד.
- 68 אפשר שפיצל בין הנביאים לפני משה לנביאים שאחריו, לרמוז לתשובת המדרש (מכילתא דר"י בא יב, א - יובא לקמן בהערות לסעיף יד) שעד שלא נכנסו ישראל לארץ ונתקדשה ארץ ישראל היה ניתן להינבא בכל הארצות, ולכן המשיך להקשות מהנביאים שניבאו בחו"ל אחרי משה ואחרי שהתקדשה הארץ.
- 69 ספרי דברים, קעה: "נביא מקרבך - ולא מחוצה לארץ"; איכה רבה פתיחתא כד: "רבי יוחנן פתח 'משא גיא חזיון' - גיא שכל החושים עומדים ממנה, דאמר ר' יוחנן כל נביא שלא נפרש שם עירו ירושלמי היה"; רמב"ן לדברים יח, טו: "נביא מקרבך מאחיך כמוני - טעם 'מקרבך', לרמוז שאין נבואה אלא בארץ ישראל, ולכך יאמר בה הכתוב (ישעיהו כב, א) 'משא גיא חזיון' וכמו שהזכירו רבותינו". ועיין במב"ט בית אלוהים, שער היסודות, כ.
- 70 לכאורה לא מצאנו מקור בחז"ל לחידוש הזה של ריה"ל שנביא מתנבא בחו"ל "בעבורה". ובמכילתא דר"י, בא א יש לכאורה תירוצים אחרים: בזכות אבות, על המים, הבקעה כשרה לנבואה בחו"ל. אלא שתירוצים אלו אינם ברורים כלל. ובאמת פלא על ריה"ל שהכיר את המכילתא וציטט בהמשך את דבריה שמי שהתחיל להינבא בה יכול להינבא בחו"ל, ולא ציטט תשובות אלו. תשובה לשאלות הנ"ל מצאנו בדברי הראי"ה קוק שמסביר שכל אלו הם רמזים ל"בעבורה", כי המים מסמלים את ההכרה של היהודי שחו"ל אינו מקומו ואינו יכול לחיות שם, ומשתוקק לשוב לארץ ישראל; והבקעה רומזת לניצוצות קדושה של ישראל המפוזרים בגלות (עיין פסחים פז, ב: "ואמר רבי אלעזר: לא הגלה הקדוש ברוך הוא את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים"); וזכות אבות - זהו החיבור של האומה לעברה בהיותה בגלות, אשר ממנו מתעוררת גם הציפייה להיגאל. וז"ל באורות, ארץ ישראל ו: "פְּעֻלַת רוּחַ הַקִּדְּשָׁה הַנִּקְלָטָה בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל פּוֹעֶלֶת הִיא תְּדִיר, גַּם אִם נִזְדַּמְּן הַדְּבָר וְיֵצֵא הָאָדָם חוּצָה לְאַרְץ, עַל יְדֵי טְעוּת אוּ עַל יְדֵי אִיזוּ סָבָה מְכֻרָחַת, הָרִי גַם הַנְּבוּאָה קִשְׁלָה כְּכֹר בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל אֵינָה פּוֹסְקָת גַּם בְּחוּץ לְאַרְץ: 'הִיא הִיא דְּבַר ד' אֵל יִחְזַקְאֵל בְּאַרְץ כְּשִׁדְיִים, - הִיא, מִפְּנֵי שֶׁהִיא כְּכֹר (=זכות אבות, העבר). שִׁפְעַת הַקִּדְּשׁ, שֶׁהִתְחַלָּה בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל, מִלְקָטָה הִיא אֵת כָּל בְּרוּרֵי הַקִּדְּשׁ הַנִּמְצָאִים בְּחוּץ לְאַרְץ בְּכָל הַמְּעַמִּים, וּמְקַרְבָּתָם בְּכֹהֵה הַמוֹשָׁךְ אֵלֶיהָ (=הבקעה, ניצוצות קודש

אברהם התנבא – כדי ללכת אליה. ויחזקאל ודניאל – בעבורה<sup>71</sup>, ו(בנוסף) כִּבְרָה הָיָה

הערות – ילמד ענוים דרכו

שבגלות). כל מה שקשה יותר לסבל את אזור חוץ לארץ, כל מה שמרגישים יותר את רוח השמאָה של אדמה טמאה, זהו סימן לקליטה יותר פנימית של קדשת ארץ ישראל, לחסד עליון, אשר לא יעזב ממנו מי שזכה להסתופף בצלצח של ארץ חיים, גם בהתרחקו ונודו, גם בגלותו וארץ נדידתו (=מים, הווה, לא סוכל את מצבו, "גר אנכי בארץ"). הַזְרוּת שִׁמְרָגִישִׁים בְּחוּץ לְאֶרֶץ הָרִי היא מקשרת יותר את כל חשק הרוח הפנימי לארץ ישראל וקדושתה, הצפיה לראותה מתגברת וציור תקיפת תבנית הקדש של ארץ אשר עיני ה' בה תמיד, מראשית השנה ועד אחרית שנה, מתעמקת יותר ויותר, ועמק תשוקת הקדש של חבת ציון, של זכירת הארץ, שקל תמודות בה קשורות, קשהיא מתגברת בנשמה אפלו יחידית, הרי היא עושה פעלת נביעה מעינית לכל הכלל, לרבות נשמות הקשורות עמה, וקול שופר של קבוצ נדחים מתעורר ורחמים רבים מתגברים, ותקות חיים לישראל מתנוצצת, וצמח ה' הולך ופורח, ואור ישועה וגאולה מתפצל ומתפשט, כשחר פרוש על ההרים (=בעבורה, עתיד). מי שכבר התנבא בארץ ישראל, או שמתנבא בעבורה, או על הנהר – הכל הוא אותו יסוד: ההתחברות לארץ ישראל היא המאפשרת נבואה כח"ל. אם מפני העבר, אם מפני העתיד ואם מפני שמרגיש בהווה שהגלות אינה ביתו, והוא "על הנהר".

ונראה שזו כוונת הספרי דברים, מ: "ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה" – וכי אותה בלבד הוא דורש? והלא כל הארצות הוא דורש, שנאמר: 'להמטיר על ארץ לא איש... להשביע שאָה ומשָׁאָה' (ארץ שיש בה רעב)... כביכול אין דורש אלא אותה, ובשביל דרישה שדורשה, דורש כל הארצות עמה. כיוצא בו אתה אומר: 'הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל' – וכי ישראל בלבד הוא שומר? והלא הוא שומר את הכל, שנאמר: 'אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש', ומה תלמוד לומר שומר ישראל? כביכול שאינו שומר אלא ישראל ובשביל שמירה ששומרם, שומר את הכל עמהם. כיוצא בו אתה אומר 'זהו עיני ולבי שם כל הימים', והלא כבר נאמר: 'עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ', ואומר: 'בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים', ומה תלמוד לומר 'זהו עיני ולבי שם כל הימים'? כביכול אין עיני ולבי אלא שם".

71 ולמרות זאת, נבואתם היתה בדרגה נמוכה – עיין דג, עמ' קסג שהיו זקוקים לחידות ולא ראו "עין בעין": "כאשר ראה זאת יחזקאל, והכל בדמיון, ומחוץ למקום המיוחד לנבואה, שגבולותיו הם 'מים סוף עד ים פלשתים'. ונכללו בהם גם מקומות כמדבר סיני ופארן ושעיר ומצרים. כי למקום המיוחד יש מעלה זו, מדי הזדמן לשם אדם הראוי לנבואה, לפי כל התנאים שהוזכרו בתורה, תגלגלנה אליו הצורות ההן, ותראינה לו עין בעין, במראה ולא בחידות, כמו שראה משה את המשכן לפני הבנותו, ואת סדר העבודה, ואת ארץ כנען לחלקיה, ואת מראה: 'ויעבור ה' על פניו' וכמו שראה אליהו את המראה שלו אף הוא במקום ההוא". ועיין רש"י בבא בתרא טו, א: "אנשי כנה"ג כתבו יחזקאל – שנתנבא בגולה ואיני יודע למה לא כתבו יחזקאל בעצמו, אם לא מפני שלא נתנה נבואה ליכתב בחוצה לארץ וכתבום אלו לאחר שבאו לארץ. וכן ספר דניאל שהיה בגולה וכן מגילת אסתר"; וכן נראה ממכילתא דרשב"י יב, א: "ר' נחמיה אומר: כתחילה היה דיבר עם הנביאים בכל מקום. מה ת"ל 'היה היה דבר ה' אל יחזקאל' – אלא מלמד שלא היתה רוח הקודש תדירה עליו". וכונתו שכמו שבתחילה נגלתה השכינה בשאר המקומות כדי להוביל את ישראל לארצם ("בעבורה"), כך גם אחר כך בגלות מתגלה השכינה לישראל כדי לשמר את הקשר עד לגאולה, ואף על פי כן לא היתה המדרגה כפי שהיא בארץ ישראל.

וכן משמע מהאברכנאל לבראשית יב, שנבואת אברהם בחרן "בעבורה" לא היתה במדרגת נבואה כמו שראה בארץ ישראל: "הנה ראה יתברך, שתרח, עם היות שיצא ללכת ארצה כנען התעכב והתיישב בחרן ימים רבים, ובסיתו היה אברהם יושב שמה, ושלחיותו מוכן לשלמות גדול בעבודה האלוהית ומדרגת הנבואה, היו לו שם ג' מונעים גדולים מלהגיע אליו: הא' הארץ שהיה יושב

מסלול 1: יום ה לפרשת וישלח  
מסלול 2: יום ב לפרשת וישלח

נמצאים בזמן בית ראשון והשכינה<sup>72</sup>, אשר בהמצאה היה מתעלה לנבואה כל מי שהכין עצמו אליה מהסגלה.

ובאשר<sup>73</sup> לנבואת ירמיהו במצרים - הרי היא פה ובעבורה<sup>74</sup>, וכן נבואת משה ואהרן ומרים<sup>75</sup>. ואמנם סיני ופארן כלם מגבולות ארץ ישראל, מפני שהם מעבר מזה מים

#### הערות - ילמד עניים דרכו

בה... מפאת טבע הארץ היה מונע גדול לשלמות אברהם ולהדבק אל האלוהים בהיותו שמה... ואולי רמז לו במילת 'אל הארץ אשר אראך' - ששם יראה אליו האלוהים, כי היא הארץ הראויה למראות אלוהים, לא הארץ אשר הוא יושב עליה. וכבר זכר החבר לכוזר שהנבואה היתה מעלה מיוחדת בארץ הקדושה ושכל מי שנתנבא לא נתנבא אלא בה או בעבורה... ראה איך העיר החכם האלוהי הזה על העקרים שזכרתי בדבר הזה...

וזכר הכתוב, שעם היות שבישרו השם בנבואה הזאת בזרע ובארץ, שהוא לא בנה מזבח דרך הודאה ושבח לשם הנכבד על כשורת הארץ והזרע שאמר לו, אלא מפני שנראה אליו האלוהים וזכה למדרגת מראה הנבואה, כי היא היתה אצלו מתנה יותר חשובה מן הזרע והארץ. כאומר יותר שמח אני בראות מראות אלוהים מבשורת הבנים והארץ. וזהו אומרו: 'ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו'. ואין ספק שאז נשלם לו לאברהם מ"ש לו השם 'אל הארץ אשר אראך' כי אז נראה אליו והראה מראות אלוהים. וכבר יוכל המעיין להקשות על זה ממה שמצינו שכבר קודם זה באתהו הנבואה כשאמר לו: 'לך לך' וגומר, ולמה זה לא בנה את מזבח ה' הנראה אליו בהיותה הנבואה הראשונה אשר ניבא... והנכון בעיני, שהדיבור הראשון אשר באהו בחרן היה התעוררות אלוהים שהיא מדרגה מרוח הקודש, כמו שכתב הרב המורה, ואינה נבואה גמורה. או שהגיע אליו קול אלוהי מגיע לאזניו בחלום הלילה שאמר לו הדברים האלה כדמות הקול ששמע שמואל בתחילת נבואתו. כי מפני היות חרן חוצה לארץ לא היה אפשר שתבוא לאברהם שמה נבואה גמורה, וכל שכן במדרגת מראה. אבל כשבא לארץ הקדושה המוכנת לקבלת הנבואה אז ראה 'מראות אלוהים', רצה לומר שהגיע למדרגת הנבואה במראה, שהיא המעלה היותר רוחנית. ולכן בנה שם מזבח לה' כאומר אכן יש ה' במקום הזה והוא אמרו 'הנראה אליו'.

72 מכילתא דרבי ישמעאל בא, א: 'ויש אומרים - נדבר עמו בארץ ונדבר עמו בחוצה לארץ, שנאמר: 'היה היה דבר ה' היה - שנדבר עמו בארץ, היה - שנדבר עמו חוצה לארץ'; מועד קטן כה, א בעת ההספדים על רב הונא: "פתח עליה רבי אבא: ראוי היה רבינו שתשרה עליו שכינה, אלא שבבל גרמה ליה. מתיב רב נחמן בר חסדא, ואמרי לה רב חנן בר חסדא: 'היה היה דבר ה' אל יתקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים! טפח ליה אבוה בסנדליה. אמר ליה: לאו אמינא לך לא תיטרוד עלמא? מאי היה - שהיה כבר"; רמב"ן בדרשת "תורת ה' תמימה": "וכן אמר בתחילת הפרשה: 'כי אתה בא אל הארץ אשר ה' נותן לך לא תלמד לעשות', אף על פי שאלו חובת הגוף (כלומר האיסורים הללו שייכים גם בחו"ל), אמר כי בארץ לא ילמדו אותם ולא יעשו ככה, כי לא יצטרכו לכך, כי יקיים להם שם נביאים (ונבואה יש רק בארץ ישראל), כמו שאמרו שאין נבואה בחוצה לארץ אלא אם כן נתנבא תחילה בארץ".

73 פסקה זו (מהמילה "ובאשר" ועד "בצפון") נמצאת בכ"י וכן בתרגום מו"ר הגר"י שילת ופרופ' שורץ בעוד שלוש פסקאות. אולם בכך הפסקה קוטעת באמצע את התיאור קולח על מעלת ארץ ישראל. ובאמת מצד העניין היא המשך ישיר לדבריו כאן. ועל כן הלכתי בעניין זה אחר התיקון שעשה הר"י אבן שמואל שהעביר פסקה זו לכאן.

74 עיין ירמיהו מג-מד.

75 ריה"ל גם כאן וגם במאמר ד, ג מחזק את העניין שחצי האי סיני שייך לגבולות ארץ ישראל. ונראה שטעמו משום שהתורה ושאר נבואות משה היו שם, ואילו נבואת "בעבורה" אינה במדרגת הנבואה

סוף, כְּמוֹ שְׁאָמַר יִתְעַלֶּה: "וְשִׁתִּי אֶת גְּבוּלְךָ מֵיַם סוּף (=מקצה הלשון המערבי) וְעַד יַם פְּלִשְׁתִּים (=הים התיכון, וזה הגבול הדרום-מערבי), וּמִמְדְּבָר עַד הַנֶּהָר (הגבול המזרחי מדרום לצפון)" (שמות כג, לא), וְהַמְדְּבָר - הוּא מְדְבָר פְּאָרְן, וְהוּא "הַמְדְּבָר הַגְּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא" (=הנמצא בחצי האי סיני, והוא) גְּבוּלָהּ (של א"י) בְּדָרוֹם, וְהַנֶּהָר - הוּא פְּרָת, גְּבוּלָהּ בְּצָפוֹן.

## שאלות מנחות:

- ✦ מדוע במבט ראשון קשה לקבל שיש ארץ המיוחדת לעבודת האלוה, יותר מאשר לקבל שיש עם שמיוחד לכך?
- ✦ מדוע קשה לקבל שארץ מסוימת מגדלת בהצלחה עם אחד ולא עם אחר?
- ✦ למה עם ישראל נצטוו בקיום מצוות ה' גם בחו"ל, אם אין הם עושים פירות שם?
- ✦ האם לפי המשל של ריה"ל ארץ ישראל מיוחדת בכך שמצוות ה' שייכות רק בה ולכן עם ישראל מובל אליה, או שהיא מיוחדת בכך שעם ישראל יכול להוציא את סגולתו לפועל רק בה ולכן מצוות ה' רלוונטיות רק בה?
- ✦ האם יש קשר בין "בעבורה" לבין התנאי שהנביא התנבא תחילה בארץ ישראל?
- ✦ מדוע חשוב לריה"ל שמדבר סיני יהיה בתוך גבולות ארץ ישראל?

### הערות - ילמוד ענויים דרכו

של ארץ ישראל. והנה דבריו סותרים לכאורה לדבריו בסעיף כב בעניין "כל הדר בחו"ל כאילו עובד עבודה זרה": "אמנם את מצרים ראו כעומדת במעלה מעל לשאר ארצות חוץ לארץ, אך ממנה דנו ק"ו עליהן, באומנם: ומה מצרים שנכרתה עליה ברית - אסור, שאר הארצות לא כל שכן?" משמע שמצרים היא כחו"ל, אלא שיש לה מעלה על שאר ארצות? אולם פשוט הוא שאין כוונת ריה"ל כאן שכל ארץ מצרים נכללת בגבולות ארץ ישראל, אלא רק עד "נהר מצרים", היא הלשון המערבית של ים סוף, לשיטתו. על כן רק מדבר פארן וסיני נכללים בגבולות ארץ ישראל ואילו מצרים העתיקה - גושן, צוען ורעמסס - היא מעבר לגבול, ועליה אומרת הגמרא בכתובות קיב,א שאף שעם ישראל כרתו שם ברית עם ה', בקרבן הפסח, הרי היא כחו"ל לעניין המגורים בה.

עוד יש להעיר מדבריו ריה"ל במאמר א, צה: "ועבר היה סגולת שם שהיה סגולת נח, שכן נפלו לו בירושה ארצות האקלימיים הנוחים, שבאמצעותן נמצאה ארץ חמדה - ארץ כנען, היא ארץ הנבואה". אם כן, מסביב לארץ כנען יש ארצות המהוות דרגות ביניים לסגולתה של ארץ ישראל. ולכן בארצות אלו היו הנביאים מתנבאים "בעבורה". [ובמקביל לארצות, יש גם בעמים יש דרגות ביניים, דהיינו עמים שקרובים לישראל ולסגולתם, ושפועלים להשפיע מסגולת ישראל באומות, כמו ישמעאל ועשו].